

¹ Воронин И. Д. Литературные деятели и литературные места в Мордовии. Саранск, 1976. С. 124.

² Мамин-Сибиряк Д. Н. Собр. соч.: В 8 т. М., 1965. Т. 8. С. 634.

³ Спассибенко А. П. И. А. Салов // Русские писатели. Библиографический словарь. М., 1971. С. 569.

⁴ Рожков В. П. Ранние произведения И. А. Салова (1854—1863) // Вопросы истории и теории литературы. Вып. II. Челябинск, 1973. С. 47—48.

⁵ См.: Спассибенко А. П. И. А. Салов. С. 569.

⁶ Салов И. А. Собр. соч.: В 15-ти т. СПб., 1909. Т. 1. С. 234. Дальнейшие ссылки на это издание даются в тексте статьи с указанием страниц.

⁷ См.: Быков П. П. Силуэты далекого прошлого. М.; Л., 1930. С. 58, 62.

Т. П. КАЗАКОВА

БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІ ЛЕТАПІС 1446 ГОДА І КІЕЎСКАЯ ЛІТАРАТУРНАЯ ТРАДЫЦЫЯ

Беларуска-літоўскі летапіс 1446 года¹ — першы агульнадзяржаўны помнік Вялікага княства Літоўскага, — нараджаўся на аснове багатай духоўнай і эстэтычнай спадчыны Кіеўскай Русі. Аўтарам летапісу былі блізкімі і сугучнымі і патрыятычны пафас, і многія ідэі старажытнаруускай літаратуры — сцвярджэнне неабходнасці моцнай вялікакняжацкай улады, асуджэнне міжусобіц, братазбойнічых войнаў. Жанры, якія ўжо трывала ўсталяліся ў ноўгарадска-кіеўскім летапісанні: пагадовыя запісы, гістарычныя аповесці, летапісныя апавяданні, — выкарыстоўваліся творча, у адпаведнасці з жыццёвымі пытаннямі іншага гістарычнага часу.

А. А. Шахматаў, аналізуючы Нікіфараўскі, Супрасльскі, Слуцкі (Увараўскі) і Акадэмічны спісы беларуска-літоўскага летапісу, зрабіў вывад, што галоўнымі крыніцамі іх былі Ноўгарадскі IV, Сафійскі I летапісы, мітрапалітаў звод, даведзены да 1446 года, і заходнерускія летапісы². В. А. Чамярыцкі сцвярджае, што агульнаруская частка першага беларуска-літоўскага зводу заснавана на мітрапалітавым летапісе 1446 года і Маскоўскім зводзе 1409 года (Троіцкі летапіс)³.

Ідэя-мастацкая своеасаблівасць беларуска-літоўскага помніка сярэднявечнага заключаецца ў тым, што ў інтэрпрэтацыі беларускіх летапісцаў традыцыйныя элементы набывалі свежасць і навізну, добра служылі канкрэтызацыі галоўнай ідэі — асэнсаванню і зацверджанню важнай палітычнай і гістарычнай ролі Вялікага княства Літоўскага як аднаго з вядучых цэнтраў усходнеславянскіх зямель у XIV—XV стагоддзях.

Беларуска-літоўскі летапіс 1446 года складаецца з дзвюх частак — «Избрание лѣтописания изложено въкратце» і «Лѣописецъ великихъ князей литовъскихъ». Першая, пагадовая частка — «Избрание лѣтописания...» — уяўляе кароткае выкладанне старажытнаруускай і смаленскай гісторыі. У яе склад уваходзяць «Сказание о вѣрныхъ святыхъ князехъ рускихъ», Смаленская хроніка, якая ўключае «Пахвалу Вітаўту», і смаленскія пагадовыя запісы. Хроніка «Лѣтописецъ великихъ князей литовъскихъ» складаецца з уласна «Лѣтописца» і аповесці аб Падоллі. Расказваючы аб яркіх старонках гісторыі Беларусі, Літвы і Украіны XIV стагоддзя, яна тэматычна дапаўняе пагадовую частку летапіса.

Ідэя прадставіць мясцовую гісторыю як працяг гісторыі Старажытнай Русі, тыя майстэрскія прыёмы, якімі гэта было зроблена, належаць беларускім летапісцам. Пры гэтым адчуваецца прамое дачыненне летапісцаў да ўсіх адлюстраваных падзей, іх роднасць з часам і вынікаючая адсюль яснасць разумення, глыбока асэнсаваная і мэтанакіраваная свабода ў выкарыстанні гістарычнага матэрыялу.

Устаноўлена, што ў параўнанні з рускімі летапісамі лёс усходніх славян ад «начала земли Рустей» (854) да 1446 года ў беларуска-літоўскім летапісу асвятляецца вельмі сцісла: няма звестак аб царах візантыйскіх і балгарскіх, аб Кірылу і Мефодзіі, аб набегіх полаўцаў, апущаны легенды аб апостале Андрэі, аб заснаванні Кіева, эпізодычна расказваецца пра кіраванне Рурыка, Алега, Ігара, Вольгі, Святаслава, Уладзіміра, Яраслава; гісторыя Кіеўскай Русі перапыняецца на звестках 1074 года.

Тым не менш, важныя для лёсу ўсходніх славян падзеі выкладаюцца даволі падрабязна: гэта аповесці аб хрышчэнні Русі (988), аб мангола-татарскім нашэсці (1237, 1380). Пад 1240 годам змешчана ў скарачаным выглядзе аповесць, у якой апісваецца пераможная бітва Аляксандра Неў-

скага са шведамі, апавяданне аб шасці мужах, «іже мужствоваше с нимъ крипко» (44); з агіяграфічных элементаў захаваны толькі прывід Пелгусіа. Уключаны ў летапіс і звесткі пра Аляксандра Неўскага: яго жаніцьба «во Полотце у Брячислава» (1238), нараджэнне сына Васіля (1241), паходы да цара Батыя (1241, 1246), яго смерць (1263).

Выкладаннем важнейшых падзей Кіеўскай Русі аўтар зацвердзіў агульнасць паходжання ўсходнеславянскіх народаў. Ідэйна-тэматычнае і кампазіцыйнае адзінства летапісу ў значнай ступені абумоўлена аднолькавымі суадносінамі звестак па старажытнарускай і мясцовай гісторыі, злітнасцю пагадовага і хранікальнага спосабу апавядання, асаблівасцямі іх структуры.

Як і аўтары «Аповесці мінулых гадоў», беларускія летапісцы ў апісанне аднаго года пры дапамозе ўказанняў «Того жь лѣта» ўключаюць паведамленні, не звязаныя паміж сабой тэматычна: «В лѣто 6862. Выде изо орды князь Иван//Ивановичъ и сяде на великомъ княжении в Володимери марѣта 25. Того жь лѣта Олексѣи владыка на митрополию поиде. Того жь лѣта приде изо Литвы Романъ чернець на митрополию и выиде, оне приняша его кияне...» (47). (Параўн. з «Аповесцю мінулых гадоў»: «В лѣто 6579. Воеваша половци у Ростовыя и у Неятина. В се же лѣто победи Ярополк Всеслава у Голотичьска. В си же времена приде волхв...»⁴). Пры гэтым у спісных звестках — выразная і разнастайная інфармацыя аб рускай і мясцовай гісторыі.

Аўтары грунтоўна выкладаюць у «Избрании лѣтописания» падзеі, якія адбываліся ў Вялікім княстве Літоўскім: узяцце Вітаўтам Смаленска (1395, 1404), бітву на Ворскле (1399), бітву пад Грунвальдам (1410), няўдалую каранацыю Вітаўта, княжэнне Свідрыгайлы і Сігізмунда (1430), мяцеж «чорных людзей» у Смаленску (1440). Усе апавяданні невялікія, і ў кожным прасочваецца адзіны лейтматыў — клопат аб лёсе роднай зямлі.

«Лѣтописецъ великих князей литовскихъ» разнародны па сваёй структуры. Калі першая частка — лагічна абгрунтаванае апісанне палітычнага жыцця Вялікага княства Літоўскага ад Гедыміна да канца XIV стагоддзя, то другая частка складаецца з кароткіх апавяданняў, якія былі напісаны, відаць, некім з царкоўнікаў. Так, у апавяданні аб расправе Скіргайлы і яго братоў са Святаславам смаленскім часта трапляюцца царкоўныя звароты: «пересту//пив крестное целование», «бог же по Давыда пророка слову сотвори, еже рече: «Обратися болезнь на главу его, и на верхъ его неправда снидеть», «надѣмься на бога и на хрестянскую силу». Разам з тым, адзіная тэма апавядання — гісторыя і перспектывы Вялікага княства Літоўскага — надае «Летапісцу» пэўную цэласнасць і завершанасць.

Важную ролю ў кампаноўцы асобных частак летапісу адыгрывае і спецыфіка адлюстравання дзейнасці літоўскіх князёў. У аснову асвятлення іх палітыкі пакладзены ўстаноўлены ў старажытнарускім летапісанні антытэтычны прынцып пабудовы сюжэта: з аднаго боку — Вітаўт і яго аднадумцы, якія выступаюць за ўмацаванне і пашырэнне Вялікага княства Літоўскага, з другога — Ягайла, палітычная дзейнасць якога накіравана на ўмацаванне саюза з Польшчай.

Беларускія летапісцы абгрунтоўваюць законнасць княжацкай дынастыі Вітаўта. «Пахвала Вітаўту» — найбольш паэтычная частка летапісу. Ствараючы вобраз князя, летапісец абавіраўся на распрацаваны ў літаратуры Кіеўскага перыяду метады абстрактнай ідэалізацыі. Так, характарызуючы маральныя якасці героя, аўтар выкарыстоўвае сімвалічны паралелізм: «Яко же бы мощно кому испытати высота небѣсная и глубина морская, тоже бы исповѣдати мощно сила и храбрость того славного господаря» (58). Летапісец яўна ў сваіх мэтах інтэрпрэтыруе некаторыя вобразы з пропаведзі Кірылы Тураўскага «Слово о расслаблѣнемъ»: «Неизмерьна небесная высота, ни испытана преисподняя глубина, ниже свѣдомо божия смотрения таинство; велика бо и неиздреченъна милость его на родъ челоуѣчѣстѣмъ, ею же помиловани быхом»⁵.

Абавіраючыся на вядомыя словы са свяшчэннага пісання: «Братие, бога боитеся, а князя чтите», — аўтар даказвае, што ўсе думкі Вітаўта звязаны з умацаваннем «великого княжения Литовского и Руского» (58). Аб'ядноўваючы ў рытмічны рад пры дапамозе злучніка «и», ператворанага ў своеасаблівую анафару, аднародныя сказы, летапісец усаўляе Вітаўта: «...и Ческое королевѣство велика честь держащи над славнымъ господаремъ, и еще же и донскыи // король велику честь и дары многи подавши славному господарю великому князю Витовту» (58). Праз вобразныя метафарычныя параўнанні «Яко же река пресходящи всю землю челоуѣчѣскимъ

скоты пояющи, а сама не вмялящися, такожь и славны господарь и множество царей отпускает на орду, а в него большало царей навчено», «Яко жь бо от моря множество вод исходящи» (59), — выказана вера летапісца ў магутнасць Вітаўта.

Абагульненая біяграфія гэтага князя нясе на сабе дадатковую нагрузку — адназначнасць за лёс Вялікага княства Літоўскага. У значнай ступені характар Вітаўта трагедычны, а такі характар валодае ўзвышанымі рысамі і адлюстроўвае асобныя істотныя бакі ідэалаў аўтара. Цікава адзначыць, што ў летапісе апісанне падзей 1430 года (аб падрыхтоўцы да няўдалай каранавіцы Вітаўта, аб яго смерці і «Пахвала») падаецца пасля ўрыўка з «Аповесці мінулых гадоў»: «Река Днепр течет у море Понешьскои, и Днепр течет из Оковского лѣса и потече на полудень. А Двина ис того жь лѣса течет на польнощъ, и вниде во море Варяжское. И Волга течетъ исъ того же лѣса и потечетъ на востокъ...» (57). У сімвалічным апісанні рускіх рэк, якія вытрымалі набегі полаўцаў, татара-мангольскае нашествіе, але не страцілі сваёй прыгажосці і вялікасці, — вера летапісца ў перамогу палітыкі Вітаўта, у будучае Вялікага княства Літоўскага. Выражаючы грамадзянскія і дзяржаўныя ідэі, аўтар выкарыстоўвае і ўстойлівыя метафары біблейска-візантыйскай літаратуры, дзе рака прыпадабляецца вучэнню Хрыста, «источнику воды, текущему в живот вечный, источнику, пьющий из которого не вжаждется во веки»⁶.

Поспехі і няўдачы многім воінскім паходам літоўскіх князёў, як і паходам кіеўскіх у «Аповесці мінулых гадоў», паходу Ігара супроць полаўцаў прадвешчаюць знаменні: Альгерду (1370), Радзіславу Альгердавічу (1402), Канстанціну Дзмітрыевічу (1407). Прычым адны знаменні ўзыходзяць да народнай сімволікі — «солнце криваво», «серб на небеси», «звезда велика аки копѣинымъ образомъ явльшеся», «столпы», другія — да біблейска-візантыйскай сімволікі: «Бысть знамение на Порѣхъ: иде кров от иконы святых Богородицы» (54). Уключаны ў беларускі летапіс і чуды, узятыя як з кніжных крыніц, так і мясцовых паданняў: прывід Пелгусія напярэдадні бітвы (1240), цуд «от иконы святых Богородицы в Колочи» (55).

У той жа час у беларуска-літоўскім помніку страчваецца старажытна-руская цырыманіяльнасць, адсутнічаюць доўгія прамовы, малітвы і плачы. Традыцыйны плач па Вісілку Касценцінавічу перадаецца летапісцам вельмі сцісла. Матыў смутку ўзмацняе вобразнае параўнанне: «И бѣ плачь великъ во всемъ городе, рыдание невтолимо, и жалосныя слѣзы изливани быша, яко вода много безмѣрна» (42). Разам з тым у адносінах Кейстута і Альгерда, безумоўна, адчуваюцца адгалоскі старажытнаруускай цырыманіяльнасці, сцвярджанне ідэі родавага старшынства: «И князь великий князь Кестути рече брату своему, великому князю Олигрду: «Тобѣ подабаеъ княземъ великимъ быти во Вилнѣ; ты стареши братъ, а я с тобою заодно живу» (61). Гэта цырыманіяльнасць назіраецца і ў апісанні пахавання Скіргайлы.

Такім чынам, нават асобныя назіранні над беларуса-літоўскім летапісам 1446 года яскрава паказваюць, якой трывалай апорай для яе аўтараў была літаратура Кіеўскай Русі і пазнейшага маскоўскага летапісання.

¹ Гл.: Полное собрание русских летописей. М., 1980. Т. 35. Далее цитаты з гэтага выдання прыводзяцца ў тэксе артыкула з указаннем старонак.

² Гл.: Шахматов А. А. Обзорение русских летописных сводов XIV—XVI вв. М.; Л., 1938.

³ Гл.: Чамярыцкі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Мінск, 1969. С. 76.

⁴ Повесть временных лет // Памятники литературы Древней Руси XII века. М., 1978. С. 189.

⁵ Еремин И. П. Литературное наследие Кирилла Туровского // Труды отдела древнерусской литературы. М.; Л., 1958. Т. 15. С. 331.

⁶ Адрианова-Перетц В. П. Очерки поэтического стиля Древней Руси. М.; Л., 1947. С. 51.

В. Ф. ШАЛЬКЕВІЧ

МІКАЛАЙ ДАБРАЛЮБАЎ І БЕЛАРУСЬ

М. А. Дабралюбаў змагаўся не толькі супраць сацыяльнага, але і нацыянальнага прыгнёту. Ён мужна падтрымліваў нацыянальна-вызваленчы рух прыгнечаных царызмам народаў, у прыватнасці беларускага народа.